

ZAŠČITA OSEBNOSTI IN DRUŽBE

Katja Vodopivec

(Razmišljanje ob III. mednarodnem kongresu kriminologov. London, 12.—18. sept. 1955.)

Francoska revolucija je s svojimi gesli o svobodi, enakosti in bratstvu pokopala teološko utemeljitev privilegijev cerkve in plemstva fevdalne dobe. Razgrnila je pred zakonodajalcem novega obdobja nalogo, izpolniti doslej še nepopisano knjigo s težko protislovno temo: zaščita osebne svobode s kazenskopravnimi normami, t. j. s sankcijami, ki že v svojem idejnem zametku predstavljajo njeno negacijo. Pravniki mladega meščanstva je vzel za izhodišče svoje nerešljive naloge pravno filozofijo revolucije in njenih idejnih predhodnikov. Že leta 1791 je izšel novi francoski Code pénal, ki je formalno enakost lastnikov blaga rešil zgolj na formalen način.

Idejni atribut idealizma je svobodna volja. Svobodno voljo manifestirajo dejanja in škodljiva dejanja je treba kaznovati po načelu: zlo za zlo. Republikanski zakonodajalec je odprl svojo zajetno knjigo in jo popisal s kaznivimi dejanji na eni strani ter s točno odmerjenimi kaznimi na drugi strani. V zaščito osebne svobode pa je zapisal na ovojno stran: nullum crimen, nulla poena sine lege. Izvršil je veliko, revolucionarno delo, toda ni imel dovolj izkušenj, da bi vedel, kako življenje ni mogoče ujeti v ovitke formalnih receptov.

Razvoj družbenega življenja je seveda nujno omajal vrednost posameznih norm, receptur, ki so bile zapisane preteklost. Drugi francoski Code pénal iz leta 1810 je zato ocenil človeška dejanja že zreleje in je zamenjal absolutne določene kazni z relativnim razmakom nižjih in višjih kazenskih represalij za isto dejanje. S tem je dvignil sodnika s podrejene, služabniške pozicije zopet na položaj arbitra, čeprav le v ozkih mejah svojega kodeksa. Novi arbiter pa za tako nalogo ni imel prave osnove. Fevdalni privilegiji niso mogli služiti več kot merilo pri odmeri kazni in namesto človeka s podedovanimi privilegiji je stopil v sodno pozornico človek, ki je izvršil kaznivo dejanje.

Pod vplivom zgodnjega materializma so začeli sredi preteklega stoletja italijanski pozitivisti proučevati človeka, ki je prekršil pravno normo. Opazili so, da je med ljudmi, katerim sta zakonodajalec in sodnik omejila svobodo, tudi polno bolnikov, neodgovornih za svoja dejanja. Ker je bila tedaj metoda empiričnega opazovanja še na stopnji primitivnih začetkov, so svoja zapažanja posplošili in postavili idealistični zamisli svobodne volje nasproti drugo skrajno pojmovanje —

absolutni determinizem. Čisti determinizem pa, ki išče vzroke samo enostransko, brez dialektične povezanosti s celoto, v tem primeru samo v osebnosti delinkventa, je v svojem bistvu statičen pogled na človeka, brez vere v njegov razvoj. Tako je zdravnik Lombroso s svojo teorijo o rojenem zločincu tedaj omajal temelje idealističnega koncepta kazenskopravne vede za skoraj sto nadaljnjih let, ne da bi vedel, da je storil človeku uslugo in krivico hkrati. S svojo metodo dela je utrl pot naprednemu empiričnemu raziskovanju in napredni kritiki zastarelih idealističnih nazorov po eni strani, po drugi strani pa je s svojimi preuranjenimi zaključki dal možnost tistemu pravnemu redu, ki se bo v dobi razvitega državnega kapitalizma in imperializma totalitarno polastil vsega človeka z njegovimi mislimi vred, da bo te ideje zlorabil.

Če je klasično meščansko pravo zaščitilo osebno svobodo tako, da je točno predpisalo, katera na zunaj vidna dejanja kaznuje država kot predstavnik vladajoče družbe, potem je teorija prvih italijanskih pozitivistov povedala med drugim tudi to, da država nima pravice kaznovati, saj svobodne volje in krivde ni. Ima se pa država pravico braniti, in to ne samo proti tistim ljudem, ki so že škodljivi, marveč celo proti tistim, ki bi lahko škodljivi postali. Ali si lahko mislimo bolj totalitaren poseg v najosnovnejše pravice razmišljajočega bitja, kot je ta, ki se v interesu vladajočega razreda brani ne le pred dejanji, marveč celo pred mislimi?

Novosti, ki sta jih na podlagi primitivnih pozitivističnih izsledkov osvojili kasneje v svoji kazenski zakonodaji fašistična Italija in nacistična Nemčija, so torej bile: škodljivost dejanj ali misli ocenjuje zdrava pamet ljudstva čiste rase; predpostavka nedolžnosti ne obstaja več (Italija); varnostne ukrepe je možno uporabiti že v primerih ugotovljene nevarnosti (koncentracijska taborišča). Posledice statične, dedno konstitucionalne razlage osebnosti pa so v kazenskem pravu mere, kakor: znižanje dolgih zapornih kazni na krajše, s strogim režimom; evgenični posegi (v letih 1934, 1935 je bilo v Nemčiji kastriranih 986 oseb) in različni načini smrtnih kazni, n. pr. streljanje, obešanje in možnost častne samoeksekucije (Donnedieu de Vabres).

Sovjetski kazenski zakonik iz leta 1926 je v svojem 7. členu določil tole: Pravno-popravne, zdravstvene in zdravstveno-pedagoške mere za zaščito družbe se uporabljajo tako zoper osebe, ki so zagrešile družbeno nevarna dejanja, kakor tudi zoper osebe, ki predstavljajo nevarnost za družbo zaradi svojih zvez z nevarnim okoljem ali zaradi svoje preteklosti. Čeprav je tako normo mogoče razumeti kot atribut revolucije, ki se brani pred razrednim nasprotnikom, je vendar kasnejša praksa

pokazala, kako se lahko iz tega razvije totalitaren napad na osebno svobodo in pravice državljanov.

Na tak način se je v zgodovini kazenskega prava uveljavilo dvoje popolnoma nasprotnih stališč. Zaščita osebne svobode kot posledica formalne enakosti lastnikov blaga in kaznovanje za osebno krivdo, ne glede na to, ali je to komu v prid ali ne, je prvo stališče, ki se pojavlja po meščanskih revolucijah. Zaščita vladajočega razreda in politične stranke, ne glede na zaščito osebne svobode, je drugo stališče, ki se uveljavlja v razdobju državnega kapitalizma.

Že ob koncu druge polovice preteklega stoletja so kazenskopravni teoretiki, nazvani eklektiki, spoznali, da sta bila oba koncepta ob svojem rojstvu napredna, da pa se s časom izrojujeta v nevarno skrajnost. Kajti v načelu je treba zaščititi oboje: posameznika in družbo kot celoto. Zato so skušali spet izpopolniti stari formalistični kazensko-pravni zakonik z dodatnimi zdravstvenimi in vzgojnimi ukrepi in so znova razširili razmak med spodnjo in zgornjo mejo kazenske sankcije. To je pozitiven kompromis buržoazne pravne znanosti, še vedno v največji meri obremenjen s formalističnim opisovanjem kaznivih dejanj in odmerjanjem sankcij in nastal iz strahu pred izrodki totalitarizma, pred izrodki ideje o zaščiti vladajočega razreda, ki jo je uzakonil etatizem. Pogled na človeka je v bistvu še vedno pretežno statičen in se šele polagoma oplaja z vero v možnost pozitivnega razvoja zlasti mladega delinkventa. Zato so napredne ideje o novem poslanstvu kazenskopravnih sankcij začele pronicati v kazensko zakonodajo prav s pomočjo norm o mladostnih prestopnikih. Pravni teoretiki so uvideli, da sta samo z represalijami za kaznivo dejanje slabo zaščiten tako posameznik kakor družba. Nedelavni zaporniki so veliko breme za državni proračun, njihova agresivnost pa je zaradi afliktivnega značaja kazenskih sankcij po vrnitvi v družbo samo še večja. Potrebno je nekaj več. Treba je verjeti v človeka in njegov razvoj, če hočemo pomagati družbi. Treba je osamljenca resocializirati, in to bo tem lažje, čim mlajši bo.

Ni torej slučaj, da je sovjetski kazenski zakonik kljub svoji kasnejši etatistični kazenskopravni politiki zamenjal izraz kazen z vzgojnim ukrepom. Teoretično je bil to v bistvu le zametek nove kazenskopravne teorije, ki naj prenese težišče od povračila za zlo na resocializacijo in readaptacijo agresorja. Pod vplivom naprednejših stremeljenj kasnejših pozitivistov (kakor n. pr. Ferria, ki je to večkrat sam poudarjal) so Sovjeti že leta 1923 ustanovili Kabinet za proučevanje zločinčeve osebnosti in zločinstvenosti, leta 1926 pa Državni zavod za proučevanje zločinstev in zločinstvenosti, ki je imel med

drugim tudi nalogo, proučevati sredstva za uspešno kazensko poboljševalno politiko. Leta 1923 je vseruski psihonevrološki kongres na pobudo moskovskega kriminalista prof. S. V. Poznyševa priporočil, naj se poleg že obstoječega psihiatričnega uvede tudi psihološko izvedeništvo pri kazenskih sodiščih, naj se ustanove kriminalnopsihološki laboratoriji pri večjih kazenskih zavodih in naj se vzgoji kader vsestransko psihološko izobraženih kriminologov (Maklecov). Kasneje je sicer prišlo do nesoglasij med biološko-psihološko in sociološko smerjo, ki pa so se nato zlila v skupen kriminološki aspekt proučevanja osebnosti kot celote, s čimer naj bi se izboljšale metode kazensko-poboljševalnega dela.

Drugo je vprašanje, kako je bilo mogoče tako zamisel v Sovjetski zvezi dejansko tudi uresničiti. Kajti v skladu mora biti ne samo s seboj, marveč tudi s celotno družbeno ureditvijo. Tak sistem namreč zahteva kot posledico bistveno zmanjšano vlogo predstavnikov državne oblasti v izrekanju vzgojnih mer, bistveno okrnjeno vlogo sodnika, ki za vzgojna vprašanja ni usposobljen, in dopolnitev sodniške funkcije z ekipo strokovnjakov drugih ved, ki naj povedo, kakšna je osebnost, v kakšnih pogojih je živela in kako ji je treba pomagati, da postane družbi koristna. Vpliv državne oblasti v Sovjetski zvezi pa je bil za tako kazenskopravno politiko preveč močan in daljnosežen.

Ideja o prevzgoji delinkventa doslej še ni bila uresničena. Verjetno prav zaradi tega, ker nosi v sebi kali odmiranja državne oblasti, katere predstavnik je med drugimi tudi enostransko formalno izobraženi pravnik-sodnik. Njena bodoča usoda pa je zato odvisna od realizacije vseh tistih socialističnih stremeljenj, ki žele družbo razviti v harmoničen skup osebnosti.

*

Posledica takih zgodovinskih teženj, ki iščejo v sedanjosti svoj izraz, je tudi III. mednarodni kriminološki kongres, ki je bil septembra meseca 1955 v Londonu. Nad 400 kriminologov, pravnikov, psihiatrov, psihologov in socialnih delavcev iz 49 držav se je sestalo na tem velikem posvetovanju. Razpravljali so o tistih ljudeh, ki se vedno znova vračajo v sodno dvorano — o delikventih-povratnikih. Pač eno izmed najbolj delikatnih vprašanj o tem, kako je mogoče zaščititi pravice posameznika in družbe hkrati. Kajti dejstvu, da ima družba nesporno pravico braniti se proti osebam, ki vedno znova kršijo njen dogovorjeni red, ni mogoče oporekati. Toda človek je dinamično bitje. Lahko ugotovimo, kaj je storil v preteklosti, teže pa je na podlagi domneve, kako se bo vedel v bodoče, odločiti o tem, kakšno nevarnost predstavlja za družbo.

Vprašanje poostrenega kaznovanja delinkventa iz navade je zanimalo pravnike vseh dob, od rimske do konca fevdalne. Teoretiki liberalističnega koncepta kazenske zakonodaje pa so zaradi zaščite osebne svobode odpravili individualizacijo kazenske represije, kajti novi družbeni odnosi meščanske dobe niso več dopuščali arbitrarnega sistema zaščite fevdalnih privilegijev. Načelo *nullum crimen, nulla poena sine lege* je dalo sodniku v roke samo še kodeks opisanih kaznivih dejanj s točno odmerjenimi sankcijami in ga postavilo v položaj distributerja teh sankcij (Saleilles). Delikventi-povratniki so tako našli v kazenskih zavodih bolj ali manj ljubeznivo hotelirstvo (Prins), kamor so se vračali po vsakem storjenem kaznivem dejanju. Idealistično načelo kaznovanja za dejanje je zlasti v tem primeru doseglo vrhunec nespartanskega formalizma in na zaščito družbe pred stalnimi agresorji je bilo iluzorno misliti.

Prvi pozitivisti so nasproti temu razvili drugo skrajno tezo: zaščita družbe nad vse in mimo vsega je postala njihovo geslo. Tako imenovane nepopravljive zločince bi bilo treba po njihovem mnenju eliminirati za vedno. »Osebe, ki jih je družba spoznala za habituelno nevarne in ki so bile objekt več sodnih obravnav, ne bi smele biti nikdar izpuščene iz zavodov« (Lombroso).

V zavesti, da so vendar tudi delikventi-povratniki ljudje in ne zgolj objekti sodnih procesov, v zavesti, da so empirične metode, ki so jih predlagali pozitivisti za izdelavo prognostičnih slik delinkventov, še zelo nepopolne in večkrat vulgarne, in v zavesti, da zaščita osebne svobode ni zgolj prazna fraza, ampak moralna obveznost do posameznika in družbe, ki jo posamezniki sestavljajo, niso mogli eklektični pravniki sprejeti take rešitve. Skušali pa so najti preprosto sintezo med pravnim formalizmom, ki je sodil samo dejanje, in primitivnim pozitivizmom, ki si je domišljjal, da je spoznal človeka — delinkventa. Ob prelomu stoletja so zakonodajalci nekaterih držav uzakonili poostrene kazni za delinkvente-povratnike (n. pr. Francija), zakonodajalci drugih držav pa so predvideli po prestani kazni še preventivno pridržanje povratnikov v prisilnih delavnicah (n. pr. Anglija, Belgija, Italija). Ti principi veljajo še vedno v skoraj vseh obstoječih kazenskih zakonih.

Teme, ki so jih s tem v zvezi obravnavali delegati na kongresu, so torej bile:

— ali je tip delikventa-povratnika sploh poseben, enoten tip človeka, ki terja za svojo protidružbeno dejavnost posebne sankcije;

— ali danes že dovolj vemo o vzrokih, ki vodijo v povratništvo, ali smo v stanju, na podlagi ugotovljenih vzrokov napraviti dovolj zanesljivo shemo za prognozo bodočega udejstvovanja osebnosti in

— ali so v zakonih predvidene sankcije zoper povratnike še dobre, humane in progresivne?

Na ta vprašanja so različni referenti in diskutanti odgovarjali s svojih, lahko bi rekli, svetovnonazorskih zrelšč zelo različno. Skupno sprejeti zaključki pa so odgovorili nanje negativno.

Ne da bi se spuščali v razne pravne in sociološke definicije povratništva, je vendar treba reči, da nam samo dejstvo večkratnega kršenja pravnih norm kaj malo pove o človeku, ki je to storil, in še manj nam pove o vzrokih in motivih, ki so ga privedli do teh dejanj. Zato je recidivizma na vsak način več, morda mnogo vrst. Kakšne pa naj bodo sintetične slike posameznih vrst recidivizma, to je treba šele proučiti.

O vzrokih izvrševanja kaznivih dejanj je bilo že mnogo, zelo mnogo povedanega. Avtorji zgodnjega pozitivizma, rasistični biologi in antropologi so podčrtavali pomen prirojenih in konstitucionalnih lastnosti, avtorji socioloških šol so ugotavljali vpliv družbeno-ekonomskih pogojev na razvoj delinkvence. Potem ko je psihiater dr. Baan iz Utrechta navedel nekaj izsledkov iz svojih proučevanj o delinkventih, je rekel na kongresu: »Ali je vse to bolezen, duševna neuravnovešenost? Ne vem. Primeri delinkventov so poredkoma ali niso skoraj nikoli popolnoma psihiatričnega značaja v klasičnem pomenu besede... Pač pa je treba upoštevati činitelj zanemarjenosti. Na enak način kakor ima lahko usodne posledice za normalni fizični razvoj osebnosti organska zanemarjenost: pomanjkanje vitaminov, beljakovin, ogljikovih hidratov, maščob, kalorij, železa, nitroгена in nešteti drugih snovi, tako ima lahko najbolj resne in hude posledice pomanjkanje tistih sestavin, ki so za zdrav razvoj osebnosti neogibno potrebne, kakor: ljubezen, predanost, človeška toplota, ljubkovanje, notranje zdravje itd.... Povratnikom je skupno samo to, da ne morejo nositi odgovornosti za delež, ki ga prevzemajo v družbi.«

Zato je zelo težko, predvsem pa silno odgovorno izdelovati sheme prognoz na podlagi sistematiziranja vzrokov. Take sheme prognoz so bile plod primitivnih opazovanj pozitivistov in so služile za osnovo biologiziranju kriminologije in strahotnim posegom, ki so jih uvedli totalitarni režimi.

Zanimivo je, kako ta mišljenja, ki so še vedno prihajala do medlega izraza tudi na tem kongresu (n. pr. Švicar prof. Frey), niso našla več odmeva. Zakonca Glueck sta obrazložila svoje prognostične tablice. Zagovarjala pa sta v bistvu le še to, naj se sprejmejo kot pomožno

sredstvo za postavitev diagnoze. Res je namreč še vedno, da vsak sodnik, ki izbira med najnižjo in najvišjo mero kazenske sankcije, v bistvu izvršuje diagnozo in prognozo. Zato je prav, da mu pri tem delu pomaga ekipa strokovnjakov drugih ved, ki se lahko poleg drugih pripomočkov posluži tudi takih shem. Toda to predvsem zato, »da izlušči tiste znake, ki so značilni za posameznega povratnika, in to z namenom, da bi mu pomagali« (Belgijec Anderson).

Kadar bomo mogli tako razumeti vzroke, ki vedejo posameznika v osamljenost, v agresivnost proti družbeni ureditvi, v sovraštvo do soljudi, in kadar bomo mogli posamezniku in njegovi okolici pomagati, da te vzroke pravilno razume in premosti, potem bomo imeli »za nepravilno, upoštevati povratništvo kot razlog za zvišanje kazenske dobe... Nasprotno, če hočemo najti rešitev, se moramo osvoboditi tega nespo-razuma«, je rekel dalje dr. Baan. Edina možna rešitev je pravilno razumevanje in ustrezna pomoč posamezniku, ki naj traja toliko časa, dokler je potrebna. Namen pa je: vključitev posameznika kot odgovornega in aktivnega člana v družbo, naloga, ki jo lahko izvrši le visokokvalificirano osebje. Doslej smo namreč vse prečesto pri tem, ko smo razčlenjevali vzroke povratništva, pozabili na dejstvo, da je velika večina povratnikov prišla v zapore ali vzgojne zavode prvič še pred 18. letom starosti. Zavodska vzgoja jim k resocializaciji ni pomagala, če ni bila celo eden izmed močnih vzrokov za povratništvo sploh. Zato je razumljivo, da z dolžino izrečene sankcije ne bomo odpravili problema in ne zaščitili družbe. Le poglobljena pomoč posamezniku bo predstavljala v osnovi tudi zaščito družbe.

Kljub temu, da so nekateri delegati na kongresu še vedno skušali formulirati ideje pozitivizma v sodobnem izrazoslovju (dr. Frey, prof. Di Tullio) in da so se nekateri diskutanti še vedno oklepali eklektičnih rešitev, je treba reči k zaključkom, ki so jih delegati sprejeli, tole:

Zaključki so bili minimalni in morda trenutno celo nepomembni. To zato, ker so morali imeti tak značaj, da je nanje lahko pristala in jih tudi potrdila večina delegatov različnih svetovnonazorskih nazi-
r a n j. Toda skozi te minimalne zaključke prodira nova miselnost, ki je morala, čeprav morda večkrat nezavedno, prevzeti materialistična in napredna načela (proučevanje osebnosti in okolja) obenem z vero v rast človeka. To pa je tudi tista miselnost, ki združuje zaščito osebnosti in družbe hkrati.